Barbara Batko-Tokarz
Uniwersytet Jagielloński

Kolejność pól i jej znaczenie w różnorodnych słownikach i klasyfikacjach tematycznych

Słowniki tematyczne mają na świecie i w Polsce bardzo długą tradycję, słownik w takim układzie stanowił historycznie podstawowy typ w leksykografii dawnych wieków i choć na długie lata został zdominowany przez układ alfabetyczny, w leksykografii XX i XXI wieku możemy zaobserwować wyraźne odradzanie się idei tego typu prac słownikowych. Układ rzeczowy bardzo często wykorzystuje się w różnorodnych badaniach gwarowych (np. w słownikach i kwestionariuszach dialektologicznych) oraz glottodydaktycznych. Jednym z głównych zalet takiego sposobu ułożenia słownictwa jest możliwość ukazania określonej wizji świata. Analiza porównawcza różnych tego typu opracowań pokazuje wyraźnie, że wiedza ludzka jest społecznie konstruowana, a sposób widzenia świata zmienny w zależności od epoki historycznej, ideologii charakterystycznej dla danego okresu czy założeń autora danej klasyfikacji.

Charakterystyczną cechą słowników historycznych ułożonych rzeczowo był teocentryzm, dla leksykografii tematycznej – zwłaszcza w XIX i na początku XX wieku – typowe stało się przyjmowanie nie językowego, ale przyrodniczo-naukowego punktu widzenia, bowiem to właśnie do połowy XX wieku w naukach humanistycznych panowało przekonanie, że wzorcem dla kategoryzacyjnych procesów poznawczych ma być kategoria matrycowa (klasyczna), która następnie została stopniowo zastąpiona kategoryzacją przez prototypy (Tokarski 2014: 117). Tego typu wyraźnie nieantropocentryczna perspektywa nadrzędnego schematu klasyfikacyjnego, sytuująca człowieka jako element podrzędny w świecie przyrody, jest więc rzadka we współczesnych słownikowych klasyfikacjach słownictwa, ale jednak się zdarza, co wynika z naukowej taksonomii świata, która zostaje przyjęta jako naczelna zasada podziału, dowodząc jednocześnie tego, że zgodnie z uwagami przytoczonego powyżej badacza te dwa sposoby ujmowania rzeczywistości ciągle ze sobą konkurują (por. Tokarski 2014: 83). Dla słowników tematycznych drugiej połowy XX wieku charakterystyczny jest natomiast antropocentryzm, gdy człowiek wbrew opisowi naukowemu staje

się centrum świata (Batko-Tokarz 2017). Natomiast w klasyfikacjach tematycznych, zwłaszcza leksyki gwarowej, niejednokrotnie podkreślona zostaje rola przyrody w życiu wiejskiej wspólnoty. Zjawisko to można obserwować także w innych rodzajach słowników, np. frazeologicznych czy glottodydaktycznych. Niejednokrotnie wtedy struktura pojęciowa odzwierciedla odbity w języku obraz rzeczywistości. Jak słusznie zauważa Ryszard Tokarski, pola stanowią tylko jedną z możliwych przesłanek, choć być może pierwszorzędnej wagi dla opisów językowego obrazu świata, który wywodzi się z wielu różnych faktów językowych. Jednakże związek ten ma ogromne znaczenie właśnie przy badaniu i charakterystyce różnorodnych grup słownictwa (Tokarski 2014: 273–274).

Częstokroć schematy klasyfikacyjne mają hierarchiczną – wyraźnie przemyślaną strukturę, są jednak i takie, w których mamy do czynienia z płaską klasyfikacją – składającą się z dużej liczby pól na najwyższym poziomie. Szczególnie w drugim przypadku istotna jest kolejność ułożenia pól, gdyż staje się ona jednym z głównych sposobów ukazania określonego światopoglądu czy hierarchii wartości, choć oczywiście dyskusyjna może być celowość takich działań. Czasem także kolejność ułożenia nadrzędnych pól w klasyfikacjach piramidalnych jest w takim stopniu istotna, że podkreślają ją we wstępie twórcy danej klasyfikacji, jak również zwracają na nią uwagę badacze, pisząc nie tylko o zawartości całego układu, lecz także o kolejności poszczególnych elementów. Badacze omawiają pod tym kątem najpopularniejsze klasyfikacje europejskie, np. tę zawartą w *Thesaurusie* Petera M. Rogeta. Tadeusz Piotrowski podkreśla, że sposób ułożenia poszczególnych pól w tym dziele był ważny dla autora, który podobno przywiązywał dużą wagę do zakończenia. Układ Rogeta prowadzi bowiem od abstrakcyjnych idei, które istnieją niezależnie od człowieka, aż do Boga. Takie ułożenie było jednak trudne do zaakceptowania z perspektywy współczesnej, dlatego Robert Chapman, modyfikując dzieło Rogeta w *Roget's International Thesaurus*, zmienił kolejność, ponieważ plan Rogeta nie był kompatybilny z tym, jak ludzie obecnie patrzą na świat. Nowy układ rogetowskiego tezaurusa jest rozwojowo-egzystencjalny, czyli analogiczny do rozwoju człowieka i ludzkości. Symptomatyczne są też według T. Piotrowskiego pola kończące tezaurusy. Tak było w dziele Rogeta, tak samo jest w *Roget's International Thesaurus*, gdzie na końcu umieszczono wyprawy kosmiczne (Piotrowski 1994: 114).

Szczególnie ważne w tego typu klasyfikacjach są zwłaszcza początek i koniec, czyli pierwsze i ostatnie pole, wskazujące ich punkt wyjścia i dojścia, a także wzajemne relacje między polami. Oczywiście, możliwy jest tu także alfabetyczny układ poszczególnych kategorii tematycznych (np. w LDOCE). Choć pozornie może się wydawać, że dzięki temu łatwiejsze stanie się wyszukiwanie poszczególnych pól, jednakże – jak pokazują badania ankietowe angielskich badaczy słowników tematycznych – ich użytkownicy wcale nie preferują takiego układu (Stark 2011: 345)[1]. Zazwyczaj więc

[1] Innym sposobem ułożenia wyodrębnionych przez badaczy pól tematycznych może być zastosowanie kryterium objętościowego, gdy pola zostają ułożone w kolejności od największego do najmniejszego pod względem zawartości. Mamy z tym do czynienia zwłaszcza w badaniach teoretycznych dotyczą-

autorzy nie korzystają z możliwości układu alfabetycznego, stosując inny układ poszczególnych pól, w tej sytuacji szczególnie zasadne staje się pytanie o przyczynę takiego a nie innego ułożenia wyodrębnionych grup słownictwa. Częstokroć jednak we wstępach do słowników tematycznych nie ma żadnej informacji na ten temat, dlaczego w taki lub inny sposób ułożona została makrostruktura słownika. Czytelnikowi i badaczowi pozostaje więc tylko domyślać się, jaka była idea ułożenia poszczególnych pól, co może potęgować wrażenie nieuporządkowania, zwłaszcza gdy mamy do czynienia ze strukturami niezhierarchizowanymi. Jest to charakterystyczne szczególnie dla słowników glottodydaktycznych, a częściowo także słowników gwarowych. Nie zawsze taka arbitralność przeszkadza, czasem jednak powoduje wątpliwości czytelników, choć taka ocena może być odmienna w zależności od użytkownika.

W niektórych klasyfikacjach wyraźnie widać jednak celowość takiego a nie innego układu pól tematycznych. Warto zająć się zwłaszcza tą grupą. Porównanie kolejności wszystkich pól byłoby zadaniem karkołomnym i mogłoby nie przynieść konstruktywnych wniosków. Trzeba jednak zwrócić uwagę na trzy wyraźnie uwidaczniające się tendencje, czyli eksponowanie w klasyfikacjach tematycznych roli Boga, przyrody i człowieka. Umieszczenie na pierwszym miejscu danego pola świadczy częstokroć o przyjętej przez autorów hierarchii ważności. Mniejsze znaczenie ma natomiast ostatnie pole danej klasyfikacji, niemniej jednak niektórzy autorzy i badacze tego typu dzieł leksykograficznych przykładają też wagę do zakończenia danej klasyfikacji. Warto podkreślić, że autorka wzięła pod uwagę bardzo różnorodne klasyfikacje tematyczne słownictwa, zwłaszcza zaś różne słowniki tematyczne – zarówno te historyczne, jak i współczesne. W opisie tym przywołane zostaną, z jednej strony, bardzo znane z leksykografii polskiej, jak i europejskiej schematy klasyfikacyjne, a z drugiej – także słowniki mniej znane i rzadko opisywane przez badaczy, często glottodydaktyczne. W ten sposób możliwe będzie pokazanie, że mamy do czynienia ze zjawiskiem uniwersalnym i typowym dla tematycznych klasyfikacji słownictwa, niezależnie od tego, kiedy powstały, jakie mają cele czy sposób budowy. Dzięki szerokiej perspektywie oglądu będzie można także pokazać wyraźne przeobrażenia dokonujące się w światopoglądzie uwidaczniającym się w słownikach tematycznych w ciągu wieków.

Pola tematyczne dotyczące Boga na początku schematu klasyfikacyjnego

Porządek tematyczny, stosowany już, choć jeszcze niekonsekwentnie w słownikach rękopiśmiennych, stał się jednym z podstawowych sposobów ułożenia makrostruktury słownikowej w szesnastowiecznej leksykografii polskiej. W słownikach tych z płaską klasyfikacją słownictwa, w przeciwieństwie do słowników współczesnych tego typu, zdecydowanie częściej uwidaczniała się ideologiczna motywacja kolejności

cych określonych stylów czy wyekscerpowanego słownictwa, gdzie szczególnie ważne staje się właśnie kryterium wielkości danego pola, np. badania regionalizmów leksykalnych Agnieszki Piotrowskiej-Wojaczyk (2011).

ułożenia pól. W ułożonych tematycznie słownikach historycznych częstokroć na pierwszym miejscu eksponowano słownictwo dotyczące Boga, a takie teocentryczne ułożenie nie było kwestią przypadku, lecz wynikało z ogólnej idei klasyfikacyjnej, która polegała na postępowaniu od tego co ogólne, ważniejsze, do tego co przyziemniejsze. Widać to wyraziście zarówno w polskich, jak i obcych szesnastowiecznych słownikach tematycznych. Mamy z tym, po pierwsze, do czynienia w słowniku Murmeliusza, a następnie Mymera, pierwsze rozdziały tych słowników to: *O Bogu i rzeczach niebieskich* (Murmeliusz) *O niebie*, *O żywiołach, rzeczach ktore sie w powietrzu rodzą* (Mymer); ostatnie: *Śmierć*, *Sąd Boży*, *Raj*, *Piekło* (Murmeliusz) i zawierający dokładnie te same wyrazy *Cztery poślednie rzeczy* (Mymer) (Gruszczyński 1997: 126; Czeszewski (oprac.) [online]). Podobna sytuacja występuje też w szesnastowiecznym *Słowarzu*, rozpoczynającym się od rozdziału *O Bodze. O s. Troyczy*. Taki sposób ułożenia słowników jest charakterystyczny także dla innych słowiańskich słowników tego czasu (por. Daković 2011: 38). Teologiczną koncepcję świata i dziejów prezentuje też *Orbis pictus*, wszystko wychodzi od Boga (rozdział I. *Bóg*) i na Bogu się kończy (rozdział ostatni *Sąd ostateczny*) (por. Fijałkowski 2008: 56).

Ułożenie takie we wszystkich opisanych powyżej dziełach szesnastowiecznych pokazuje wyraźnie sposób patrzenia na świat ich autorów, na co uwagę zwrócili badacze leksykografii historycznej, czyli np. Werner Hüllen i Renate Haas opisujący dzieło Adrianusa Juniusa *Nomenclator, omnium rerum propria nomina variis linguis explicata indicans* (1577). Wspomniani badacze zauważyli, że w czasach poprzedzających wydanie omawianego dzieła ułożenie w glosariuszach i słownikach zazwyczaj stosowało się do konkretnego porządku, który widać było nie tylko na poziomie ułożenia wyodrębnionych pól tematycznych, lecz także w układzie poszczególnych słów. Jak wskazują ci badacze, bardzo często słowa układane były od tego, co na górze, do tego, co na dole (np. opis ciała ludzkiego). Rzeczy, obiekty naturalne umiejscawiano przed tymi wytworzonymi sztucznie. Tematyka związana z Kościołem była stawiana wyżej niż sprawy związane z życiem codziennym, które nie ma nic wspólnego z wiarą (Hüllen, Haas: 582).

Taka kolejność częsta jest też w słownikach tematycznych XVII i XVIII wieku, które częstokroć były – na co wskazywano w części pierwszej – anachroniczne i naśladowały dzieła wcześniejsze, również pod względem kolejności pól. Najlepszym przykładem są wokabularze ryskie, które choć powstały na przełomie XVII i XVIII wieku, swoją strukturą wyraźnie nawiązują do słowników poprzedniego stulecia (Gruszczyński 2000: 26). W anonimowym wokabularzu niemiecko-łacińsko-polsko-łotewskim z 1688 roku zwanym *Vocabularium* i słowniczku niemiecko-szwedzko-polsko-łotewskim Liboriusa Depkina z 1705 roku na pierwszym miejscu wyeksponowano słownictwo dotyczące Boga. Warto podkreślić celowość ułożenia słownictwa w wokabularzach ryskich, ponieważ te dwa słowniki stanowią przeróbki niemiecko-polskiego słowniczka Jana Malczowskiego, który ułożył hasła w innej kolejności, rozpoczął bowiem od pola dotyczącego ciała i jego części. Natomiast autorzy wspomnianych przeróbek postanowili jednak zgodnie ze średniowieczną jeszcze tradycją wysunąć rozdział o *Bogu y Duchách* na pierwsze miejsce w słowniku,

co mogło być spowodowane tym, że obaj byli księżmi (Gruszczyński 2000: 103). Ta decyzja oznacza zamanifestowanie hierarchii ważności zawartych w słownikach pól tematycznych przez uwypuklenie w ten sposób perspektywy teocentrycznej. Nie są to jedyne przykłady takiego ułożenia w pracach tego czasu[2].

W słownikach współczesnych na początku nie pojawia się zazwyczaj Bóg, co związane jest z dominowaniem perspektywy antropocentrycznej, choć także w pracach dwudziestowiecznych zdarzają się przykłady wyeksponowania Boga w tematycznych klasyfikacjach słownictwa, jak np. w schemacie Casaresa, który na samym szczycie stworzonego przez siebie schematu na równym poziomie wyodrębnił zarówno pole *Bóg*, jak i *uniwersum*, co wyraźnie podkreśla ideologię tej klasyfikacji, na co zwracają uwagę badacze (np. Miodunka 1980: 31). Za ciekawy przykład połączenia dwóch perspektyw (antropocentrycznej i teocentrycznej) należy uznać wyróżnienie na samym początku w słowniku gwarowym pola *Pombóg stworzył człeka* (KuchGg). Pole to gromadzi co prawda nazwy części ciała ludzkiego, ale nazwa pola wydaje się podkreślać istotną rolę Boga w kulturze podhalańskiej, zwłaszcza że pierwszym słowem jest właśnie *Pombóg*, przedstawiony na rysunku na samej górze nad ludźmi. Zabieg ten wydaje się celowy, ponieważ wpisujący się wyraźnie w system wartości zapisany w gwarze. Przykłady tego typu należą jednak do wyjątków. Zdecydowanie częściej pola gromadzące słownictwo opisujące Boga czy religię pojawiają się we współczesnych schematach klasyfikacyjnych na końcu, jak np. w klasyfikacji Carla D. Bucka (1949) czy w STUP, i miejsce to też jest ważne, stanowi bowiem punkt dojścia, podobnie jak zresztą we wspomnianym dziele Rogeta.

Pola tematyczne dotyczące przyrody na początku schematu klasyfikacyjnego

Częstokroć niesklasyfikowane podziały słownictwa zaczynają się od pól związanych z naturą. W słownikach historycznych zdarzało się czasem inne ułożenie od opisanego powyżej rozpoczynania od pól związanych z Bogiem i religią, czyli rozpoczynanie od pól dotyczących przyrody, z czym mamy do czynienia w osiemnastowiecznym dziele *Nomenclator quatuor linguarum* Celestyna Kaliszewskiego[3]. Bardzo często pole przyroda wyodrębniane jest jako pierwsze w różnego rodzaju opracowaniach

[2] W osiemnastowiecznym dziele *Nowe Ateny* Benedykta Chmielowskiego, mającym stanowić encyklopedię wiedzy o świecie przeciętnego szlachcica, można zaobserwować układ od tego, co boskie, związane z niebem, wierzeniami, do tego, co przyziemne. Podobnie jest w anonimowym słowniku polsko-francuskim *Dykcyonarzyk Francuzki z krotką Informacyą O Pronuncyacyi y przydaniem Rozmow Francuzkich* (por. Jakubczyk 2016: 199–223).

[3] Część pierwsza, choć nie ma tytułu, ewidentnie dotyczy przyrody, składa się bowiem z sześciu rozdziałów na temat np. żywiołów, zwierząt, roślin (Jakubczyk 2016: 65). Tytuły mają dalsze części: druga *O człeku y częściach jego*, trzecia *O mieście y częściach jego* oraz najbardziej rozbudowana czwarta *O naukach y sztukach*.

o charakterze pedagogicznym. Nierozwiązaną tu kwestią pozostanie odpowiedź na pytanie o celowość tej decyzji, ale stosunkowo częste występowanie właśnie takiej kolejności należy wyraźnie odnotować. Tak jest na przykład w *Słowniku obrazkowym* Anny Seretny, ISPJP[4], a także w słownikach glottodydaktycznych[5]. W większości opisywanych tu słowników pole dotyczące człowieka zazwyczaj pojawia się w dalszej kolejności.

O ile w podziałach tych możemy jedynie się domyślać intencji autorów, że przy ich układaniu kierowali się kolejnością naturalną – od przyrody, poprzez człowieka i jego wytwory – o tyle intencja ta jest wyraźnie wyrażona i podkreślona w słowniku frazeologicznym Renardy Lebdy (2008) czy w SSiSL. Wydaje się, że podobne idee, choć niestwierdzone tak dosadnie i wyraźnie, przyświecają w pewnym stopniu też innym wymienionym powyżej twórcom schematów, w których jako pierwsze wystąpiło pole związane z przyrodą, ale podkreślenie przez autorów roli kolejności ułożenia pól w tych dwóch słownikach należy jednak szczególnie wyeksponować. Renarda Lebda deklaruje bardzo wyraźnie we wstępie, że punktem wyjścia w jej podziale stała się nienaruszalna sfera kontaktów człowieka z przyrodą, która była fundamentem dla pozostałych dziedzin tematycznych. Uporządkowanie pól w jej słowniku zarówno w trzech naczelnych grupach (od grupy *Natura – człowiek – skłonności*; poprzez *Rozwój – człowiek – wartości*; aż do grupy *Panowanie nad światem – człowiek – ujarzmianie przyrody)*, jak i w średnich polach (od pierwszego pola *Przyroda*, poprzez pola opisujące człowieka i jego wytwory, aż do ostatniego pola *Rozwój cywilizacyjny*) ma ukazać historię dziejów człowieka od silnego związku z naturą aż do jej ujarzmienia; a także pokazać człowieka jako część przyrody, następnie zaś ulegającego wpływom zdobyczy kulturowych i uwikłanego w systemy wartości, wreszcie – jako jednocześnie twórcę, a zarazem grabieżcę cywilizacji (Lebda 2008: 7–8). Drugim przykładem celowego wyeksponowania roli szeroko rozumianej przyrody na początku nadrzędnego schematu klasyfikacyjnego jest powstający SSiSL. Co istotne, autorzy koncepcji tkwiącej u podstaw tego dzieła podkreślili bardzo wyraźnie ogromną rolę kolejności poszczególnych tomów, które mają być opracowywane: „Cały ludowy obraz świata i człowieka przedstawiamy w «biblijnym» porządku stwarzania, poczynając od przyrody, a kończąc na człowieku, kulturze i kategoriach porządkujących świat" (SSiSL: 12). Przyroda jest także pierwszym z wyodrębnionych pól w klasyfikacji Mariana Kucały (KucPor). Zagadnienie to wiąże się wyraziście z ważną rolą przyrody w życiu wiejskiej wspólnoty, co uwidacznia się także w kolejności zaprezentowanych pól w nadrzędnym schemacie klasyfikacyjnym (por. Batko-Tokarz 2016).

---

[4] Choć w słowniku tym zastosowano podział analogiczny do LLOCE, w polskiej wersji celowo na pierwsze miejsce – wbrew oryginałowi – wysunięte zostało pole *Przyroda i środowisko*.

[5] Jako pierwsze np. występuje rozbudowane pole *Natura, przyroda* i zawiera w sobie mniejsze pola dotyczące wszechświata, przyrody nieżywionej, roślin i zwierząt (Gajos, Gourgaud 1994) czy pola: *Przyroda i środowisko* (np. pogoda, klimat, kataklizmy, drzewa i krzewy) oraz *Zwierzęta* (np. owady, ryby, mięczaki, odgłosy zwierząt, ssaki, psy i koty, zwierzęta domowe) (Jastrzębska-Okoń 1999).

Pola tematyczne dotyczące człowieka na początku schematu klasyfikacyjnego

Jak się wydaje, najczęściej zdarza się jednak sytuacja, gdy na początku usytuowane są pola dotyczące człowieka, tak jest w wielu analizowanych w tej pracy słownikach. Odbywa się to jednak niejako na dwa sposoby. Albo jako pierwsze pojawia się pole *Człowiek* różnie jednak rozumiane przez badaczy, albo też na początku występują pola opisujące bezpośrednio człowieka. Z pierwszą sytuacją mamy do czynienia np. w Dyszak (2015), STPU, WPST, SGS, SPP, SMJP, częstokroć pole to rozbijane jest na mniejsze (np. SPP, SMJP). Nie jest to typowe zresztą tylko dla polskich słowników. Także w OLWD nadrzędne *topis areas* zaczynają się od pola *People*, a kończą ostatnim dotyczącym materii 23 *Describing objects and materials*; *measuring*, *counting*.

Z drugą możliwością spotykamy się natomiast częstokroć w słownikach z płaską klasyfikacją, niejednokrotnie glottodydaktycznych. Przykładowo, w słownikach Philipa Wilsona (2000, 2003) jako pierwsze ułożono pola opisujące człowieka z perspektywy ciała i dbałości o nie, takie jak: *Opisywanie osób*; *Odzież i moda*; *Włosy i makijaż*; *Ciało ludzkie*. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w pracach odnoszących się do metodologii centrów zainteresowań. W podziale Zofii Cygal-Krupy (1986) na pierwszym miejscu ułożono pola dotyczące człowieka: 1. *Ciało ludzkie*, 2. *Zdrowie, choroba, opieka zdrowotna*, 3. *Ubranie*. Podobnie jest w STUP (I. *Ciało ludzkie, zdrowie, choroba, opieka zdrowotna*, II. *Człowiek i rodzina*). Nie są to jedyne przykłady tego typu. Warto w tym kontekście zwrócić jednak uwagę jeszcze na jedną istotną kwestię. Stosunkowo często zdarza się, że pola te zaczynają się od tych dotyczących fizyczności człowieka, jego życia codziennego, otaczającego go świata, a dopiero w dalszej części pojawiają się uczucia, a także wytwory działalności intelektualnej człowieka, czyli kultura, następnie czas, a na końcu życie religijne. Tak jest chociażby w STUP czy SmułBrasł.

Konkludując tę część rozważań, trzeba zauważyć, że rozpoczynanie klasyfikacji tematycznych słownictwa od pól dotyczących bezpośrednio człowieka ma wyraźny związek z antropocentryzmem różnorodnie ujawnianym w tematycznych klasyfikacjach słownictwa (por. Batko-Tokarz 2017), a także z typowym dla ludzkiego sposobu postrzegania świata bodycentryzmem. To szczególnie istotne zwłaszcza w klasyfikacjach o niskim stopniu strukturalizacji, w których to właśnie sposób ułożenia pól staje się podstawową możliwością ukazania oglądu świata zawartego w tym schemacie. Zresztą wyraźny związek pomiędzy antropocentryzmem a rozpoczynaniem od pól dotyczących człowieka podkreślają sami autorzy słowników tematycznych. Trafnie skomentował to Andrzej S. Dyszak, który opisując układ słownika tematycznego gwary bydgoskiej, zaznaczył, że

> (…) podstawą tej onomazjologicznej struktury leksykonu gwary bydgoskiej jest antropocentryzm: pierwsze pole to *Ludzie*, kolejne dotyczą wyglądu, cech, zachowań i potrzeb człowieka oraz jego najbliższego i coraz dalszego otoczenia (od pomieszczeń mieszkalnych i ich

wyposażenia – poprzez technikę, cechy zjawisk i rzeczy, jednostki miary i części – po miejsca pracy, przestrzeń miejską i szerzej rozumianą przestrzeń geograficzną), na końcu znalazły się *Świat przyrody* i *Varia* (Dyszak 2015: 87).

Inne pola tematyczne na początku i na końcu

W tematycznych klasyfikacjach słownictwa bardzo rzadko zdarzają się natomiast inne pola na początku. Uwidacznia się to w klasyfikacji Wojciecha Kajtocha (2008), który stworzył słownik tematyczno-frekwencyjny słownictwa używanego w trzech typach polskich pism młodzieżowych. Jako pierwsza w tej klasyfikacji wyróżniona została strefa: *Ontologiczne i fizyczne własności świata* zbudowana z pól: *Istnienie*; *Czas*; *Przestrzeń*; *Jakości ilościowe dotyczące zbiorów danych elementów – ilość, różnorodność*; *Dane ilościowe dotyczące poszczególnych elementów*; *Kolejność*; *Jakości charakterystyczne przede wszystkim dla ruchów i procesów*; *Ruch uniwersalny, możliwy dla każdego obiektu*.

Ciekawą klasyfikacją jest ta zaproponowana w słowniku hiszpańskim pod redakcją Rafaela del Morala[6]. Ze zjawiskiem tym mamy do czynienia także w pracy Valerija Veniaminoviča Morkovkina z 1984 roku, ponieważ na szczycie uczony ten wyodrębnił dwie nadrzędne klasy: *Stosunki abstrakcyjne i formy istnienia materii* oraz *Świat materialny* z polami *Świat nieorganiczny* oraz *Świat organiczny*, które składa się z następujących pól: *Świat roślinny*, *Świat zwierzęcy*, *Człowiek*. Dopiero w ramach ostatniego pola dokonywane są dalsze podziały na człowieka jako istotę żywą, rozumną i człowieka w społeczeństwie (por. Morkovkin 1984: 245–246). Może to być świadectwo przyjęcia przez autorów perspektywy scjentycznej, wynikającej z dążenia do obiektywizmu lub naukowości w ukazaniu świata (por. Markowski 1990: 88), gdyż pojęcie *człowiek* jest podrzędne względem obiektywnych właściwości rzeczywistości. Z tego typu ujęciem mieliśmy do czynienia w klasyfikacji Rogeta, który postępował ściśle według prawideł logiki, umieszczając na samym szczycie schematu kategorie abstrakcyjne. Charakterystyczne dla wielu klasyfikacji tematycznych jest natomiast to, że pola gromadzące nazwy abstrakcyjne pojawiają się częstokroć właśnie na końcu, np. *General and Abstract Terms* (LLOCE) czy *Pojęcia ogólne i abstrakcyjne* (ISPJP). Także w podziale Morkovkina (1972) ostatnimi polami są: 43. *Właściwości fizyczne*, 44. *Ruch*, 45. *Miary* 46. *Czas* (Markowski 1990: 82). Natomiast w SSiSL jako ostatnie pojawiły się *Przestrzeń. Miary. Kolory*, czyli – jak trafnie

[6] Makrostruktura została podzielona na 10 nadrzędnych pól, które są dzielone na podpola. Pierwsze w kolejności pole, zaznaczone zerem, zatytułowane zostało *Początek*. Składa się ono z następujących podpól: egzystencja, religia, myśli, relacje, los, porządek, czas, porządek, poruszanie się, ilość. Kolejne pola koncentrują się już wokół człowieka w aspekcie fizycznym i psychicznym, potem pojawiają się pola dotyczące społeczeństwa, pracy, kultury, sztuki, komunikacji. Pierwsze jest więc pole dotyczące pojęć abstrakcyjnych, ogólnych, co symptomatyczne – to pole zerowe, stojące jakby poza kolejnością, dalej następuje charakterystyczny dla tego typu podziałów układ – od człowieka do przyrody ożywionej i nieożywionej stojącej poza człowiekiem.

ujęli to autorzy – „kategorie porządkujące świat". Tego typu klasyfikacje wybierają bowiem kolejność od człowieka lub przyrody aż do obiektywnych właściwości materii, czasu czy przestrzeni.

Poza wymienionymi w toku powyższej analizy polami związanymi z Bogiem, religią, wyprawami kosmicznymi, które pojawiają się jako jednostkowe zakończenia różnych systemów klasyfikacyjnych, czy kategoriami abstrakcyjnymi, o których była mowa powyżej, można wskazać także na inne pola, które stosunkowo często pojawiają się na końcu klasyfikacji tematycznych różnego rodzaju. Są to zwłaszcza pola o charakterze metajęzykowym, np. KuchGg, SmułBrasł, Moral, WPST, STPU. Tego typu pola stanowią bowiem odzwierciedlenie porządkowania słownictwa od strony nie semantycznej, lecz zwłaszcza gramatycznej czy pragmatycznej, dlatego traktowane przez autorów jako nieco odrębne, zazwyczaj umieszczane są na końcu. W słowniku R. del Morala ostatnie, setne pole, dotyczące słów posiłkowych, jako jedyne znajduje się zresztą za wykresem przedstawionym na początku, co wymownie podkreśla jego odrębność. Drugim tego typu polem jest *Varia,* gromadzące te leksemy, które z różnych przyczyn nie zmieściły się w danym schemacie (Piotrowska-Wojaczyk, SmułBrasł, Dyszak 2015).

Zakończenie

Nie istnieje jeden obiektywny układ pojęciowy, co sprawia, że klasyfikowanie wyrazów do różnych grup staje się dość subiektywne (Piotrowski 1994: 109). Dzięki temu jednak można ukazać określony sposób ujmowania rzeczywistości pozajęzykowej i zwrócić uwagę na preferowane wartości. Struktura tematyczna pokazuje więc obraz świata zawarty w poszczególnych grupach słownictwa, a pokazanie tego odbicia w języku jest przecież naczelnym zadaniem słownika (KucPor: 10). Pomocna w tym względzie może okazać się także kolejność ułożenia poszczególnych pól tematycznych, a zwłaszcza pól znajdujących się na początku, a częściowo także na końcu schematu klasyfikacyjnego. Warto o tym pamiętać zarówno przy ocenie, jak i tworzeniu tematycznych podziałów słownictwa, zwłaszcza zaś tych o nieskomplikowanej strukturze hierarchicznej. Powyższy przegląd różnorakich słowników tematycznych w ciągu wieków pokazał wyraźne zmiany w postrzeganiu świata. Widać swoistą ewolucję: od teocentryzmu, poprzez scjentyczne upodrzędnianie człowieka względem przyrody czy właściwości świata, aż do antropocentryzmu, gdy człowiek staje się punktem wyjścia i nadrzędnym pojęciem, wokół którego koncentrują się wszelkie inne pola. Ważny w klasyfikacjach tematycznych jest też świat otaczający człowieka.

Literatura

Batko-Tokarz B., 2016, *Słownictwo gwarowe w ujęciu tematycznym* [w:] M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska (red.), *System – tekst – człowiek. Studia nad dawnymi i współczesnymi językami słowiańskimi*, Toruń, s. 163–179.

Batko-Tokarz B., 2017, *Antropocentryzm tematycznych klasyfikacji słownictwa*, „Polonica", z. 37, s. 149–165, http://dx.doi.org./10.17651/POLON.37.1 [dostęp: 11.05.2018].

Buck C.D., 1949, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, Chicago–Londyn.

Cygal-Krupa Z., 1986, *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków.

Czeszewski M. (oprac.), [online], *Dictionarius trium linguarum, Kraków 1528, Franciszek Mymer*, *Słowniki dawne i współczesne. Internetowy przewodnik edukacyjny*, red. M. Bańko, M. Majdak, M. Czeszewski, http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/41/dictionarius-trium-linguarum-krakow-1528 [dostęp: 11.05.2018].

Daković S., 2011, *Słowniki tematyczne w Polsce, Serbii i Chorwacji*, „Südslavistik online – zeitschrift für südslavische Sprachen und Literaturen", H. 3 (D. Šipka (red.), *Dvojezična leksikografija bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika*), s. 33–52, [za:] http://www.suedslavistik-online.de/03/dakovic.pdf [dostęp: 11.05.2018].

Dyszak A.S., 2015, *Gwara miejska bydgoszczan*, Bydgoszcz.

Fijałkowski A., 2008, *Orbis pictus. Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego. Orbis pictus, Die Welt in Bildern des Johann Amos Comenius*, Warszawa.

Gajos M., Gourgaud N.M., 1994, *Słownik tematyczny francusko-polski*, Warszawa.

Gruszczyński W., 1997, *Dwa najstarsze drukowane słowniki polskie w wydaniu faksymilowym* [w:] [Francisci Mymeri] *Dictionarium trium linguarum* [i] *Dictionarius Ioannis Murmellii variarum rerum* [wydanie faksymilowe], Kraków, s. 105–133.

Gruszczyński W., 2000, *Wokabularze ryskie na tle XVI- i XVII-wiecznej leksykografii polskiej*, Warszawa.

Hüllen W., Haas W., *Adrianus Junius on the Order of his NOMENCLATOR (1577)*, s. 581–588, https://euralex.org/publications/adrianus-junius-on-the-order-of-his-nomenclator--1577/ [dostęp: 11.05.2018].

ISPJP – Kurzowa Z., *Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego wraz z indeksem pojęciowym wyrazów i ich znaczeń*, indeks pojęciowy oprac. J. Winiarska, Kraków 1999.

Jakubczyk M., 2016, *Leksykografia polsko-francuska XVIII wieku w perspektywie metaleksykograficznej*, Kraków.

Jastrzębska-Okoń J., 1999, *Słownik tematyczny angielsko-polski, polsko-angielski*, Warszawa.

Kajtoch W., 2008, *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej*, t. I, Kraków.

KuchGg – Kucharzyk R., *Góralsko godacka. Ilustrowany słownik dla ceprów*, Warszawa 2011.

KucPor – Kucała M., *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław 1957.

LDOCE – *Dictionary of Contemporary English*, Longman, wersja elektroniczna na płycie CD.

LLOCE – McArthur T., *Longman Lexicon of Contemporary English*, Essex 1981.

Lebda R., 2008, *Wielki słownik frazeologiczny*, A. Latusek (red.), Kraków.

Miodunka W., 1989, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa.

del Moral R., 1998, *Diccionario temático del español*, Madrid.

Markowski A., 1990, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I, Warszawa.

Morkovkin V.V., 1972, *Tematičeskij spisok russkich slov* [w:] P.N. Denisov (red.), *Leksičeskie minimumy russkogo âzyka*, Moskwa.
Morkovkin V.V. (red.), 1984, *Leksičeskaâ osnova russkogo âzyka: kompleksnyj učebnyj slovar'*, Moskwa.
OLWD – Trappes-Lomax H., *Oxford Learner's Wordfinder Dictionary*, Oxford 1997.
Piotrowska-Wojaczyk A., 2011, *Regionalizmy leksykalne w słownikach doby nowopolskiej*, Poznań.
Piotrowski T., 1994, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa.
Seretny A., 1993, *A co to takiego? Obrazkowy słownik języka polskiego*, Kraków.
SGS – Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S., *Słownik gwary studenckiej*, Lublin 1994.
SMJP – Zgółkowa H., *Słownik minimum języka polskiego*, Kraków 2013.
SmułBras – Smułkowa E., *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. II, *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców regionu*, Warszawa 2009.
SPP – Anusiewicz J., Skawiński J., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa 1996.
SSiSL – Bartmiński J. (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I, *Kosmos*, Lublin 1996–2012.
Stark M., 2011, *Bilingual Thematic Dictionaries*, Berlin–Boston.
STPU – Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010.
STUP – Choińska K., Pachowicz M., *Słownik tematyczny uczniowskiej polszczyzny*, Tarnów 2015.
Tokarski R., 2014, *Światy między słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin.
Wilson F., 2000, *Słownik tematyczny hiszpańsko-polski*, Warszawa.
Wilson F., 2003, *Słownik tematyczny rosyjsko-polski*, Warszawa.
WPST – Koutny I., Jarmołowicz J., Gizińska C., Fórizs E., *Węgiersko-polski słownik tematyczny (Magyar-lengyel tematikus szótár)*, Poznań 2000.